

Л.В. Галаєвська
молодший науковий співробітник
відділ навчання української мови та літератури
Інститут педагогіки НАПН України

У статті окреслено функції шкільного підручника, зокрема мотиваційну, світоглядну, ціннісно-орієнтувальну, розвивальну, інформаційну. Акцентовано на зміні пріоритетності традиційних функцій підручника, зокрема інформативної, запропоновано шляхи реалізації функції в суспільних сучасних умовах. Особливу увагу приділено проблемі впровадження компетентнісного підходу в освітній процес, що уможливорює використання теоретичних знань, як практичного засобу пояснення явищ і розв'язання проблем у конкретних ситуаціях.

Ключові слова: підручник української мови, функції підручника, компетентнісний підхід.

Головною метою сучасної освіти залишається завдання – виховання мовної особистості – людини, яка любить і шанує українську мову, володіє її виражальними багатствами, користується нею і дбає про її збереження й розвиток. Ця особистість має оволодіти мовленнєвою культурою, комунікативною компетентністю, гуманістичним світоглядом, набути високих моральних якостей, виробити свою громадянську позицію, щоб стати повноцінним членом нашого суспільства і патріотом України.

Мовна освіта спрямована на формування в учнів національної свідомості, високої моралі, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій. Щоб виконати ці завдання потрібен підручник, що відповідав би сучасним вимогам, задовольняв потреби вчителя і став засобом пізнання й розвитку учня як мовної особистості.

Особливої актуальності проблема підручникотворення набуває у зв'язку з оновленими навчальними програмами. Функції підручника розширюються завдяки впровадженню ІКТ в усі сфери науки, виробництва, культури, освіти,

практичної діяльності, повсякдення. Формування комунікативно-комунікаційних компетентностей стає основою шкільного навчання, підґрунтя для якого закладається у дошкільні роки.

Шкільний підручник є основою для організації навчально-виховного процесу. Проблема творення шкільного підручника була й залишається в центрі уваги фахівців у галузі педагогіки, психології, методики. Визначень шкільного підручника існує багато, наприклад: підручник – масова навчальна книга, яка викладає предметний зміст освіти й визначає види діяльності, призначені шкільною програмою для обов'язкового засвоєння учнями з урахуванням їхніх вікових чи інших особливостей (Д. Зуєв, 1987); підручник – комплексна інформаційна модель, що відображає чотири елементи педагогічної системи – цілі навчання, зміст навчання, дидактичні процеси, певні організаційні форми навчання, - і дає змогу відтворити їх на практиці (В. Беспалько, 1988); підручник – засіб засвоєння змісту освіти (І.Лернер, 1992); підручник – проектова мета навчання (І. Товпинець, 1992); підручник – розгорнута в часі й просторі змістовна програма діяльності навчання, побудована як послідовне наближення до реалізації цілей навчального предмета за допомогою дидактичних засобів управління пізнавальною діяльністю учнів та організацією процесу засвоєння (за Журавльовим І.) тощо [с.11,12]. Існують ще означення підручника, що відображають компетентнісний підхід особистісно зорієнтованого навчання. Проте єдиного розуміння того, чим є підручник у сучасній школі, поки що відсутнє. Різні визначення підручника передбачають різні його функції й по-різному розкривають його завдання і ролі у навчальному процесі.

До 70-х рр. минулого століття підручники, як правило, виконували такі дидактичні функції: закріплення здобутих на уроці знань та їх відпрацювання під час використання вдома.

У підручниках останніх років спостерігається тенденція розширення спектру функцій шкільного підручника (Д.Зуєв, В. Бейлінсон, В. Беспалько, Г. Гранік, В. Максаковський та ін.).

Д. Зуєв виділяє такі навчально-виховні функції шкільного підручника: інформаційно-когнітивну (містити теоретичний матеріал, спрямований на розвиток пізнавальних умінь і навичок), систематизувально-узагальнювальну (матеріал підручника подається в певній системі з узагальненням здобутих знань, набутих умінь і навичок), креативно-комунікативну (забезпечити розвиток творчих умінь і навичок учнів, формувати комунікативну компетентність) закріплення й самоконтролю, самоосвітньо-дослідницьку (забезпечити навички самостійної роботи з книгою й уміння досліджувати, аналізувати мовні явища, критично оцінювати своє й чуже мовлення), інтегруючу, координуючу, виховну (сприяти вихованню національно-мовної особистості, її високих моральних якостей), розвивальну (забезпечити розвиток мовлення і мислення та формування національної свідомості учнів), етичну й естетичну (містити матеріал, що забезпечить виховання культури спілкування учнів та ознайомлення з культурними надбаннями свого та інших народів) [9, с.24;35].

У роботах В. Айзенхута і М. Баумана аналізуються функції підручника: інформаційна, пов'язана із сутністю підручника як носія словесно і наочно вираженого змісту освіти; управлінська, яка служить розгортанню дидактично-методичного змісту навчальної програми (виконуючи цю функцію, підручник надає вчителю допомогу в плануванні навчальної діяльності учнів); стимулювання, що визначає мотивацію навчання учнів, підвищує їхню зацікавленість матеріалом й можливостями його застосування; закріплення результатів, необхідне для забезпечення міцного засвоєння знань і умінь, що досягається за допомогою вправ, повторень, систематизації, організації контролю й самоконтролю; координаційна, що забезпечує встановлення в підручнику міжпредметних зв'язків, а також взаємозв'язку різних навчальних книг одна з одною.

Реалізація загальноосвітньої (озброєння школярів знаннями методологічних принципів, діалектичними методами пізнання предмета, а також уміння свідомо застосовувати ці знання й методи в навчально-пізнавальній діяльності), виховної (формування світогляду, здатності до

контролю й самоконтролю, самооцінки і взаємодопомоги тощо), розвивальної (розвиток пізнавальної потреби, позитивної мотивації, цілепокладання, активності й творчих якостей учнів) функцій є обов'язковою умовою моделі якісного шкільного підручника в системі компетентнісно орієнтованого навчання.

Недостатнє врахування у змісті підручника розвивальної й виховної функцій, психологічних вікових особливостей учнів знижує рівень їхніх навчальних досягнень та інтерес до предмета, викликає дискомфорт перевантаженості навчальною інформацією. До перевантажень учнів призводить не надмірна кількість інформації, а її низька якість. Скорочуючи обсяг навчального матеріалу, але, не змінюючи при цьому принципи конструювання змісту шкільної освіти, можна в результаті отримати зниження темпу й рівня інтелектуального розвитку учнів. У навчальній книзі мають бути враховані психолого-педагогічні аспекти навчання, вікові особливості учнів, передбачена навчальна діяльність. Психологічні аспекти навчання відкривають малодосліджені можливості індивідуального саморозвитку, збагачення інтелектуального потенціалу учнів.

Засобом підручника на нинішньому етапі світового устрою є необхідність донесення до учнів напрацювань, пов'язаних з перспективним розвитком суспільних і соціально-економічних відносин [5,с.24], через змістову складову шкільної освіти.

Підручник у навчальному процесі є носієм змісту й моделлю процесу навчання (оскільки відображає прийняті авторським колективом цілі навчання, компоненту змісту освіти, методи навчання

Зміст підручника активізує шкільну соціалізацію, сутність якої полягає у розв'язанні проблеми взаємної зумовленості і співвимірності людини і суспільства. Порушення цієї гармонії призводить до знецінення людського життя і до втрати внутрішнього сенсу життя суспільного [3,с.48]. Збереження й поповнення такої співвимірності є найважливішим суспільним завданням, у розв'язанні якого значна роль належить підручнику [4, с.46].

Сучасний шкільний підручник як навчальна книга є поліфункціональною психодидактичною системою, яка допомагає розв'язувати завдання психічного розвитку учнів, формування їхніх компетентностей (предметних і ключових) як здатності успішно діяти в навчальних та життєвих ситуаціях.

Функції сучасного підручника, його структура, мова і форма викладу навчального матеріалу, система завдань і вправ мають бути підпорядковані завданням компетентнісного розвитку учнів, що зумовлюють зміну спрямованості підручників на процес накопичення формування й розвитку в учнів здатності практично діяти і творчо застосовувати здобуті знання і досвід у різних навчальних і життєвих ситуаціях.

Реалізація компетентнісного підходу потребує змін в організації навчального процесу, використанні методів і технологій навчання формування змісту освіти.

Компетентнісний підхід переосмислює цілі й зміст процесу навчання розглядає компетентність особистості як найважливіший результат освіти. Це дає змогу модернізувати зміст освіти, наблизити його до потреб і проблем сучасного суспільства.

Отже, сучасна навчальна книга, створена на засадах компетентнісного підходу, повинна сприяти формуванню в учнів відповідних ключових і предметних компетентностей. Це породжує комплекс конкретних вимог до підручника: до його відповідальності цілям та завданням, змісту, організаційним формам, методам і засобам, результатам навчання, яке здійснюється на основі освітнього процесу.

Перспективи подальших досліджень з означеної проблематики полягатимуть у визначенні подальшого розвитку компетентнісного підходу, в обґрунтуванні особливостей застосування компетентнісного підходу в процесі створення підручників для різних освітніх рівнів, окресленні шляхів, можливостей і обмежень поєднання компетентнісного та інших освітніх підходів у процесі підручникотворення.

Література

1. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси: монографія [Текст] / Н.М. Лавриченко. – К.: Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444с.
2. Беспалько В.П. Теория учебника: дидактический аспект / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1988. – 160с.
3. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н.М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О.В. Овчарик. – К.: К.І.С.,2004. – С.47-52.
4. Васьківська Г.О. Особливості формування системи знань про людину у змісті підручника нового покоління [Текст] / Г.О. Васьківська // Проблеми сучасного підручника: зб. Наук. Праць. – К.: Пед. Думка, 2010. – Вип. 10. – С. 41-48.
5. Кодлюк Я.П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підручник для магістрантів та студентів педагогічних факультетів / Я.П. Кодлюк. – К.: Інформ.-аналіт. Агенція «Наш час», 2006. – 368с.
6. Пометун О.І. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири сучасної школи / О.І. Пометун // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару. – К.: Педагогічна думка, 2009. – С.332-334.
7. Топузов О.М. Дидактична прогностика в контексті теоретико-методичного забезпечення створення сучасного підручника / О.М. Топузов // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. пр. / [ред.кол.;голов. Ред. – О.М. Топузов]. – К.: Педагогічна думка, 2014. – Вип. 14. – С. 12-20.
8. Донський Г.М. Типологические свойства современного учебника // Проблемы школьного учебника: Типология школьных учебников. – М.: Просвещение, 1985. – Вып. 15. – С. 70-86. – С.85
9. Зуев Д.Д. Школьный учебник. – М.: Педагогика, 1983. – 240 с.